

**פרקי זיכרונות
והגות**

פרשת חיי

פרשת חיי וזיכרונות משפחתו

הוויכוח על הכתיב העברי

זיכרונות מהקמת הסמינר בחיפה

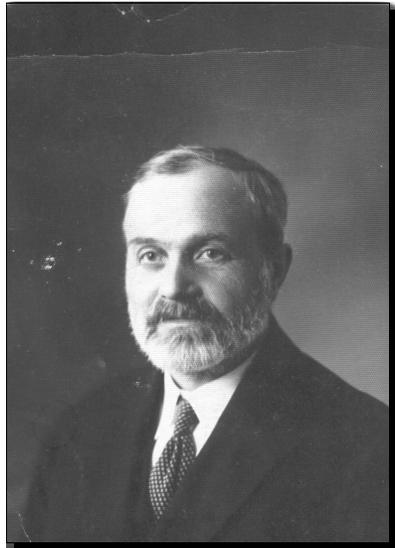
מכתב לתלמידות

ערכים

על הרגשת הקדושה

זיכרון עולם

הוריו — יואל ואסתר פישר, והבת חנה הי"ד — שנרצחו בשואה בתש"ג

פרשת חיי

נולדתי בי"ב בניסן תרע"א ברוהטין (גליציה המזרחית). לאחר בחינת הבגרות באביב תרפ"ט יצאתי לברלין, ולמדתי שם במכון למדעי היהדות ובאוניברסיטה. בשנת תרצ"ד גמרתי את למודי באוניברסיטה (של הידלברג) בכלשנות גרמנית, לטינית ועברית, והוכרתי בתואר ד"ר לפילוסופיה על-פי עבודה על הנושא "האידיש ויחסו אל הדיאלקטים הגרמניים" (דקדוק היסטורי של האידיש), עבודה שהוצאה לאור בחלקה, על-ידי הוצאת שוקן בברלין. בקיץ תרצ"ו סיימתי את למודי במכון למדעי היהדות כרב ומורה. משתי העבודות שהגשתי לבחינה על הנושאים "אין עד נעשה דיין", ו"השקפתו של הרמב"ם על ימות המשיח", זו האחרונה אף זכתה בפרס. בסתיו השנה הבאה (תרצ"ז) נתמנתי להיות מרצה לתלמוד במכינת המכון הנ"ל, ובמשרה זו כיהנתי עד יום גרושי משם למחנה זבונשין. מלבד זה לימדתי שנתיים וחצי בבית הספר לנוער העולה בברלין, למן האביב תרצ"ו, ועד סוף קיומו, בהיותי שם המפקח על למודי השפה העברית, ובחודשים האחרונים של קיום בית הספר, גם מנהלו. את עבודתי המדעית (השתתפתי למשל גם בספר היובל לכבודו של ד"ר בק) והספרנית, במכון למדעי היהדות ומחוץ לו, וכן את הוראתי רבת השנים בקורסים של ההסתדרות הציונית בברלין הנני מזכיר רק דרך אגב. הנני מוכן ללמד במקצועות למודי היהדות (עברית, תנ"ך, תלמוד, תולדות ישראל), וכן לטינית, ולעת הצורך בכתות נמוכות גם חשבון וגיאוגרפיה, מקצועות בהם טפלתי בחבה יתירה בגימנסיה, ובשעות פנויות גם אחר כך.

פרשת חיים ראשונה זו כתב ד"ר יחיאל פישר מפולין לארץ ישראל בשנת תרצ"ט (1939) כדי להשיג מקום עבודה כמורה, וסרטיפיקט לעלייה.

**DAS JIDDISCHE UND SEIN VERHÄLTNIS
ZU DEN DEUTSCHEN MUNDARTEN**
unter besonderer Berücksichtigung der ostgalizischen Mundart

Erster Teil:

Allgemeiner Teil – Lautlehre

(einschließlich Phonetik der ostgalizischen Mundart)

Erste Hälfte: Allgemeiner Teil

**INAUGURALDISSERTATION
ZUR
ERLANGUNG DER DOKTORWÜRDE
EINER HOHEN PHILOSOPHISCHEN FAKULTÄT
DER RUPRECHT-KARLS-UNIVERSITÄT HEIDELBERG**

VORGELEGT VON

JECHIEL FISCHER

aus Rohatyn (Polen)

BUCHDRUCKEREI OSWALD SCHMIDT G.M.B.H. LEIPZIG 1936

ראהטן יום פ' פ' יומין, נהלו הרצח

הלאו אר זיהוקי, אחמד, זיב דחכמה יורח הילוני, יוסט המדענים
והיגלו הקימונו למא קליט נ'; בן אחר רביד נלי הנכבד ליחוי!
דהצמנת צ, ועפ או מזוד אהדוע אר יות קרנתי אווחולי הקיניפ ארתי הפתרתה דתח דר אמחיליה
קהילתה; אה והצח דדכר צה בא קמתי ההיליה בתוענת, לפשו כפוסר ופון קרן-קן-למאן לאמה
מלמו קרתי, אמה ארעורתי; ועינו הופיך חזות וואמחות.
המטה ווע מינוהבי כי תמיד תהתך קפוי, ולי קלי קמתי קיות; הן החלטי לחמתי
חמנת; וקו צבחן המטפ נ' ארתי הלאונה ממות לטפ מלנת הוואתו, אלאמה צו קחמתי פונד
החמנה קליו, אסרי יות א עטת החמנה אמרעוניהם; ולי זיכר חמתי קלי כי מחסר
ספיות ומרציות, מואחסי, ולי אל מעריות אחרתים לא דרכט צה, ומת מזוד היינו ליפוי-
רצון ומתעניני, אריות הרציות קינר כי כח מצויה ובר לירת מונר, בארטי היהדות
יך יען כי היות ערית יות הרצון תידיה ניו אהמצינו אל הרצויה מעטנת זונדו
קלי הוקר, אר כתב- דתרי פלסוף יורני, יוד דתרי מורה, אן לא מילא האמחויפ, אכרנ

מה יא אפרים, לויק עליוני; תיקו היסט באונט פלם לילך ולי קונתת יועלן יוסף יונ
דמיוני כגז או קצי גיות מותר דהות אר החמתי הסחכות העליל ארתי, ומולי
רענה כי הרציות תעמוד על הקנה חמתי, מינות אויל יוליה תורה להכמה זנב
תקבא ולי ותקבא, וליה גיות איה עמוח ארתי יידיך חמתי ועד החמתי, ארטי לומר
אופת וחה מיליה
אמתי ארטי אר כי ארפי ההרצויה מוכח אהות לא אהתי תידיה

מכתב מאת הרב מרדכי ליפא תאומים

פרשת חייו וזיכרונות משפחתו

אבינו מורנו ז"ל ד"ר יחיאל בן-נח (פישר) נולד ברוהטין, מדרום-מזרח ללבוב (למברג) שבמזרח גליציה (לשעבר פולין, היום מערב אוקראינה), ביי"ב בניסן תרע"א (1911), כבן בכור ליואל ואסתר פישר הי"ד. סבא יואל פישר (שאני קרוי על שמו) עבר מאיזרנה לרוהטין עם נישואיו, ועסק במסחר. למשפחת שציליסקר חותנו היתה חנות ברוהטין, וגם סבי פתח חנות משלו. סבא יואל הי"ד היה ידוע כמדקדק במצוות ומקפיד על יושר במסחר. גם היה קורא בתורה בדייקנות ובנעימה בבית המדרש החדש (כך מצאתי בספר רוהטין, תל-אביב 1962, עמ' 184). אבי מורי ז"ל גידלני וחינכני לאחוז ב"שופרו של סבא" בקריאת התורה, אף כי בהברה ובהטעמה של ארץ ישראל – קמץ רחב פתוח, והטעמת מלרע, כהחלטות ועד הלשון העברית (שאבא היה חבר בו מתש"ג, 1943), החלטות שבאו ליצור שפה עברית אחת לדור קיבוץ גלויות.

בגליציה המזרחית היתה השפעה ניכרת של וינה, בירת הקיסרות האוסטרו-הונגרית. פרח שם ההשכלה מצד אחד, והחסידות מצד שני. בתוכם צמחה גם תנועה ציונית נלהבת. בגליציה שררה אווירה חסידית. ברוהטין פעל ר' יהודה צבי מסטרטין, תלמידו של ה"שרף" ר' אורי מסטרליסק, ממשיכו של ר' אהרון מקרלין. גם בנו ונכדו כיהנו שם באדמו"רות (סטרטין היתה סמוכה לרוהטין). באזור לבוב השפיעה בעיקר חסידות רוז'ין. ענף אחד של חסידות רוז'ין היה גם חסידי וגם ציוני וזו תופעה ייחודית – ר' ישראל פרידמן מהוסיאטין, נכדו של ר' ישראל מרוז'ין, עלה לבסוף לארץ ישראל (לפני השואה!). חסידיו נשמעו לו כמעט בכל דבר, אולם עלייה לארץ ישראל היתה כנראה מעל ומעבר ליכולתם, והאדמו"ר הציוני שדרש בלהט לברוח מן הגולה בעוד מועד, הגיע לתל-אביב לבדו.

יהדות גליציה ועולמה הוארו באור יקרות על-ידי ש"י עגנון בסיפוריו (בוצ'אץ) אינה רחוקה מרוהטין, וזמן מה נחשבה בוצ'אץ כרבנות הגליל של ערי השדה, ובכללן גם רוהטין. אהבתו של אבא לסיפורי עגנון היתה שנייה לאהבת המקרא. בעבודתו כמורה ומחנך בחיפה הוציא לאור שני קבצים למורים: מבחר פירושי רש"י ראב"ע ורד"ק לספר תהלים (תש"ז), וקובץ של סיפורי עגנון בצירוף הערכה. שני הקבצים יצאו לאור בהוצאת ביה"ס הריאלי העברי בחיפה. מצאתי בארכיונו של אבא מכתב של ש"י עגנון, שהשיב לו על ספקות אחדים ביחס למקורות של ביטויים שונים בסיפוריו (ראה צילום בעמ' 559).

* * *

גליציה הפכה לשדה קרבות בין הרוסים והאוסטרים במלחמת העולם הראשונה. כמו רבים מיהודי גליציה נדדה המשפחה לווינה בשנות המלחמה, ובהשתדלות של יהודי ארה"ב הועברו הילדים, שסבלו מתת-תזונה, למשפחות בהולנד, עד תום המלחמה. אחרי המלחמה חזרו לביתם, שהפך להיות חלק מפולין אשר קמה עם נפילת הקיסרות האוסטרו-הונגרית ושינוי המפה באירופה כולה. באווירת השלום, התקווה והאשליות, עם פריחת התרבות, בין שתי מלחמות העולם, סיים אבא את לימודיו בתלמוד תורה, בב"ס עברי-ציוני (יסודי) של רשת "תרבות", ובגימנסיה פולנית (תיכון עברי קם רק יותר מאוחר). לאחר בחינת הבגרות באביב תרפ"ט (1929) נסע אבא לברלין ללמוד במכון למדעי היהדות, ובאוניברסיטה של היידלברג, שם למד בלשנות השוואתית. אחרי

שסיים את עבודת הד"ר חזר לברלין כדי להשלים חמש שנים במכון למדעי היהדות. שם התגבש יותר ויותר כמאמין תמים ושומר מסורת, שביקש למוג ולגשר בין העולם של בית אבא לבין ההשכלה המדעית, הדייקנית והמחמירה. כזה נשאר כל חייו.

באוניברסיטה בהיידלברג פגש גם את ישעיהו לייבוויץ, שלמד שם רפואה בשנים ההן. כפי שאמר לי אבא פעם, הוא לא קיבל את עמדותיו הרדיקליות של לייבוויץ, אבל הכיר לו תודה מפני ש"הוא הכריח את כולנו לחשוב מחדש, ולנסח לעצמנו את יהדותנו". לדב קירשן, חברו הטוב מנוער (בתנועת ה"נוער הציוני"), אשר עלה ארצה כשאבא נסע לברלין, כתב אבא מכתבים ארוכים ומפורטים, ובין השאר גם דברים אחדים של פולמוס אודות "דת" ו"דתיות" (מתוך מכתב מברלין, חנוכה תרצ"ו):

"עוד כמה מילים להשקפתך על הדת ועל דתיותי. תסלח לי, חביבי, אבל אינך אלא טועה, ולא [רק] טעות אחת מצאתי בדעותיך. ראשית, החלפת את ה"דת" ב"דתיות" — ה"דתיות" כרגש בלב האדם אשר איננו יוצא משם לעולם, ואינו מעלה ולא מוריד, היא תוצרת הקולטורה האירופית המודרנית, ואינה יהודית. ה"דת", כלומר החיים לפי חוקים ידועים, והשאיפה להשליט את החוקים האלה מִהכרת אמתתם, ולהתאים את החיים לפי החוקים, ואת החוקים לפי החיים — זאת היא יהדות! להיות איש דתי (במובן היהודי) רק לעצמו — זאת היא סתירה, כמו שסתירה היא גם אם תאמר "היה סוציאליסט לעצמך — בד' אמות שלך". האיש הדתי מוכרח להלחם בעד האידיאל שלו, כמו שיילחם גם הסוציאליסט. ואם שטות היא לדרוש מאת הסוציאליסט, בשעה שהוא עובר ורואה את ניצול הפועלים על ידי הבורגני, שישתוק כל זמן שאין הדבר נוגע לו בעצמו, והוא יש לו עוד לחם לאכול ובגד ללבוש — הרי כמו כן שטות היא לדרוש גם מאת היהודי הדתי שיחריש בשעה שהוא רואה את חילול השבת בפרהסייה, למשל, או את אכילת הטרפות, וכדומה. "אבני צדק... יהיה לך" (ויקרא י"ט לו) — אם נוהגים מידת אחת כלפי צד אחד, אסור לנהוג על-פי מידה אחרת כלפי הצד השני".

עבודת הדוקטור של אבא בהיידלברג עסקה במחקר בלשני השוואתי של היידיש במזרח-גליציה עם הדיאלקטים הגרמניים המזרחיים. העבודה הסתיימה ונתקבלה ב־1934, והוצאה לאור בחלקה על ידי הוצאת שוקן בברלין. זה היה ניסיון גישור מרתק בין השפה הגרמנית לבין היידיש, אולם בחיים עצמם הוא התגלה כניסיון נאיבי עד מאוד. הספר יצא לאור בלייפציג ב־1936 (ראה צילום בעמ' 546) כאשר החיה הנאצית כבר החלה להסתער. אמיצים ונאורים היו כל אלה שעסקו בפרסומו של דוקטורט זה, שניתן לסטודנט יהודי מפולין, בנושא כזה, בשנים הרעות ההן.

בשנים ההן, הקרקע כבר החלה להישמט מתחת ליסודות הקיום והתרבות גם יחד. גם דרכו של אבא בהוראה ובמחקר (במכון למדעי היהדות, ובמסגרות הציוניות להוראת העברית) נקטעה על ידי הגירוש של האזרחים הפולנים ליבונשיין, בתרצ"ט — 27.10.1938. תיאור אישי חלקי של הגירוש מצאנו בכתב ידו במכתב לא גמור. אבא כתב, שאחותו "זהבה" (=גולדה) ניסתה להצילו, ועם זה להניא אותו מלעלות ארצה. היא ביקשה ממנו לשלוח את כל המסמכים והתעודות לבית כנסת בלונדון שחיפש רב. ביום בו שלח את כל החומר, חזר לחדר השכור (אצל משפחה גרמנית די עויינת), והרהר על משכבו בשאלה אם יכול אדם במאמציו לגבור על גורלו. ב־5:35 בבוקר דפקו שוטרים גרמנים בכוח על הדלת, נכנס קצין עם פקיד מכובד, ואחר שהזדהה לדרישתם ("אתה ד"ר פישר?"), נדרש לארוז חפצים אישיים תוך דקות, לקחת 10 מרק בלבד, ולהלוות אליהם אל תחנת המשטרה,

הסוכנות היהודית לארץ-ישראל
 מחלקת העליה
 ירושלים

JEWISH AGENCY FOR PALESTINE
 DEPARTMENT OF IMMIGRATION
 JERUSALEM

משרד א"י (נסג)
 Palestine Office

תעודת-עליה
PALESTINE IMMIGRANT CERTIFICATE

No. F/42 מס'
 Cat. ב/3 סוג

השם (בעברית)
 Name (בכתב לטיני) Mr Fischer Jaehiel

מקום התמונה

ג		ב	
8. האם היה בא"י? (פרטים)	1. שם הערפה	שם הערפה	1911
9. גרשם לעליה ביום <u>13.4.39</u>	2. המצב המשפחתי:	שמות הנפרים	בן יואל שמש
אשר לעליה ביום	3. רוק (נה), נשוי (נה), אלמן (נה), גרוש (נה)	4. המקצוע	ב/2
על יסוד (רשיון הנהסה"י, המלצה, הרישה וכו')	5. החתימה בחו"ש		
10. הנתינות <u>אוליג</u>			
11. הדרכיה: מס' <u>13/13/41</u> מיום <u>13.8.39</u> עד <u>12.8.39</u>			
12. הוזה הא"י וסוג, תאריך (וכו') <u>101495</u>			
רשיון-עליה של ממשלת א"י מס' <u>115302</u>			
13. האמצעים והרכוש (בצאתו לדרך)			
14. החפצים:			

שם זיהה חברים ומכרים לא מעטים. כולם גורשו בלילה אחד, מפני שהממשלה הפולנית החליטה לבטל את אזרחותם הפולנית של תושבי חוץ, החל מ-1.11.1938.

הגירוש מגרמניה הציל את חייו! כנראה, שסבי הצליח להעביר סכום כסף, כדי לחלצו ממחנה המגורשים ליד הגבול הגרמני. הוא חזר הביתה, לרוֹהֶטֶין, השיג סְרְטִיפִיקָט ועלה לארץ ישראל. אבא יצא מרוֹהֶטֶין מיד אחרי חג הפסח תרצ"ט, הפליג לארץ באנייה בסרביה (13.4.1939), והשתקע בחיפה. הוא תכנן להביא אחריו את משפחתו ברגע שיתאפשר לו, אבל מלחמת ההשמדה הנאצית טרפה את תוכניותיו, יחד עם רוב העם היהודי באירופה. מעולם לא סלח אבא לעצמו על האיחור הנורא הזה, **שלא עלו כולם כאחד מבעוד מועד**. עד לקיץ 1941 היתה גליציה המזרחית תחת השלטון הסובייטי. בתקופה זו נתקבלו בחיפה מכתבים של סבא יואל פישר הי"ד (בדרך כלל ביידיש), עם סימן הדואר הרוסי, ושתי גלויות הגיעו אפילו אחרי הכיבוש הנאצי. אות חיים אחרון הגיע בגלויה של הצלב האדום, בחתימת ידו של סבא מ-13.7.1942.

אבא ז"ל ידע על חיסול הוריו ואחותו, רשם את שמותיהם ביד ושם, ונהג יום זיכרון ביום חיסול הגטו. אולם ככל הנראה, לא ידע את כל הפרטים, עד יומו האחרון. רק אחרי פטירתו הגיעה לידינו עדות כתובה, שנמסרה שנתיים אחרי תום המלחמה (2.5.1947), אבל היתה מונחת בארכיון ולא היתה ידועה לאבא (ראה צילום בעמ' 554). בין השאר מסופר בה על מות קדושים: אמו, סבתא אסתר פישר, יחד עם גיסתה לאה איילן לבית שצילסקר הי"ד נרצחו בביתם ברוֹהֶטֶין ביום הכיפורים תש"ג (1942), באקציה השנייה של הצוררים. אביו, סבא יואל פישר הי"ד חמק מן הרכבת לבלוֹז'ץ, כשהצליח לרדת בתחנת ביניים (Psari), וחזר לגטו. הוא נרצח ביום חיסול הגטו, **ערב-ערב שבועות, ד' בסיוון תש"ג** (6.6.1943). כולם נקברו בקבר אחים בשטח ה'צינגלניה' (מפעל לבנים), עליו הוקמה מצבה מכובדת רק בתשנ"ז (1997). האחות הצעירה חנה הי"ד התחתנה עם רופא שיניים שגר מחוץ לגטו, ובדרכס ברכבת אחרי חיסול הגטו, נרצחו על ידי האוקראינים. כל זה נכתב בעדותו של שוטר יהודי במשטרת הגטו, שהגיע ארצה אחרי המלחמה. הוא החליט לנסוע לאמריקה, אולי גם מחשש נקמה, אך מסר עדותו לפני כן במכתב לפישל קירשן (שאחיו דב קירשן היה חבר נעורים של אבא בנוער הציוני).

באותה עדות מסופר גם על היודנראט בהרכבו הראשון, המכובד, שעמדו בראשו ד"ר גולדשלאג וד"ר זֶלְטְקֶס הי"ד, וכלל גם את יואל פישר הי"ד. בעת האקציה הראשונה (ב-20.3.1943) נרצחו 4 מחברי הוועד וביניהם שני ראשיו. שמועה ששמענו ממקור אחר אמרה, שחברי היודנראט סירבו לתת רשימה של קרבנות, ונרצחו כולם. לפי העדות הכתובה נרצחו אז ראשי הוועד, ועוד שניים מחבריו. האחרים התפוררו, עד החיסול הסופי.

מן המשפחה המצומצמת נוסף לאבא, שרדה רק אחותו, דודתי גולדה פישר (ז"ל), שלמדה רפואה בווינה ונסעה לאמריקה אחרי שהנאצים השתלטו על אוסטריה, זמן קצר לפני שאבא גורש מגרמניה. היא נישאה שם לפרופסור (לכימיה של המזון באונברסיטת ברקלי) מיינרד גיוסלין (ז"ל), ועסקה בפעילות ציונית יחד עם עבודתה כרופאת ילדים בברקלי, קליפורניה. פעמים רבות ביקרו במדינת ישראל ואף סייעו לה לא מעט. שניהם נפטרו בברקלי אחרי שנים רבות. ילדים משלהם לא היו להם, ואנחנו נחשבנו אצלם, כמו היינו לילדיהם.

מן המשפחה המורחבת נותרו מעטים. משפחת איִלְן (אֵיילֶן) ברובה עלתה לארץ עוד לפני המלחמה וגרה בחיפה. משה איִלְן ז"ל (שאחותו גיטת סבתנו, ושתייה נרצחו יחד ביום הכיפורים תש"ג) היה הסנדק שלי, אשתו יפה ז"ל היתה מעין סבתא, הבן ישעיהו איִלְן ורעייתו רות ז"ל היו

מעין דודים. אוטו פישר, בן דוד של אבא, שרד, התחתן עם פני בור, שניצלה גם היא. הם התחתנו בפולין אחרי המלחמה, ועלו ארצה בקיץ תשי"ח (1948). כעבור כמה חודשים נולד בנם יחידם אבשלום (אבש"ל), אוטו נפטר כעבור 4 שנים. פני גידלה את אבשלום לבדה. בחגים היו באים אלינו שנים רבות, בפרט בליל הסדר. פני נפטרה בגיל 87, בירושלים. אבשלום וסימה פישר מגדלים 3 ילדים, בירושלים.

עוד אחד שניצל באורח־פלא היה בן דוד של אבא (**אליעזר**) **ליפא פישר (ז"ל)**, איש חזק מאוד בגוף וברוח אשר ברח מפני הנאצים ברגל, מאיזרנה אל תוך ברית המועצות, ביוני 1941. אחר כך, נאסר ונכלא בסיביר לעשר שנים על ידי הסובייטים, בעוון ציונות. ליפא עבד במחנה בתור סָפֶר, וכך שרד. הוא חזר לפולין כאשר אֶפְשֶרוּ זאת הסובייטים לנתינים הפולנים לשעבר, ואז עלה לארץ והופיע בפתע פתאום בחיפה ב־1956. **הופעתו של ליפא** היתה בשביל אבא כמו **נס של תחיית המתים**. ליפא כתב את סיפורו האישי והמשפחתי ("סֶפֶר בממלכת גולאג" תל־אביב תשל"ט-1979), בספרים ובשירים רבים, ביידיש, ברוסית ובעברית. ("בסערת הזמן", שירים ופואמות – תרגום מפולנית, תל־אביב תשמ"ד-1982). ליפא חי בגפו בבת־ים (אולם לחגים, בפרט לפסח, היה בא אלינו), עד שנפטר (בתשמ"ח-1988), בן 83.

עבודת הדוקטורט של אבא על
הדיאלקטים הגרמנים המזרחיים
וקשרי הגומלין ביניהם לבין היידיש
במזרח־גליציה, נשארה עבודת מופת
בלשנית, יחידה במינה בתחום הזה,
מכיוון שיהדות גליציה וגם
הדיאלקטים המזרחיים של הגרמנית
הוכחדו במלחמת העולם. על־כן
הופיעה משלחת מיוחדת מגרמניה
בחיפה בשנות השישים, וביקשה
מאבא לחזור ולהוציא את הספר
במהדורת מדעית חדשה. אבא טרח
ועמל בו שוב במשך שנים אחדות,
והרחיבו בתוספת מבוא, הערות
ונספחים. הספר יצא לאור בטייבִינגן
Jiddisch und die deutschen
(mundarten, 1973).

עם עלייתו ארצה בחר אבא בשם העברי "בֶּרֶנוֹן" (תמורה שיש בה תרגום ל"פִּישֶׁר", על-פי הצעתו של חבר קרוב), והחל ללמד בבית הספר הריאלי העברי בחיפה (בהנהלתו של ד"ר בירס). הוא לימד בעיקר מקרא ולשון עברית, ספרות ומחשבת-ישראל. במשך עשר שנים עברו תחת ידו תלמידים רבים מהציבור הישראלי הכללי והמשכיל, ביניהם חוקרים ידועי שם, ומפקדי צה"ל לימים (כמו חיים לסקוב וצבי צור ז"ל). כמה מהם העידו באוזני, שקיבלו ממנו יסודות חשובים בהשקפת-עולם יהודית, ובפרט יחס של כבוד למקרא, ללשון העברית, וליהדות בכלל. את מה שקיבלו ממנו, אכן זכרו שנים רבות.

אבא הכיר את אמא (ז"ל), שושנה (רוזה) פירסט, בתל-אביב אצל קלמן ופרידה שליזנגר, ושם גם נישאו. אבי המשפחה קלמן שליזנגר, משרידי תלמידי-החכמים של יהדות גרמניה, ערך והוציא לאור ספרים תורניים (בפרט חיבורי המאירי למסכתות שונות). הם וילדיהם היו ידידי משפחתינו שנים רבות.

אמא, ילידת אֶלְטוֹנָה, למדה בוויירצבורג בסמינר של אגודת-ישראל, אולם היתה חברה בבחי"ד (ברית חלוצים דתיים – המקבילה של בני עקיבא ביהדות גרמניה).

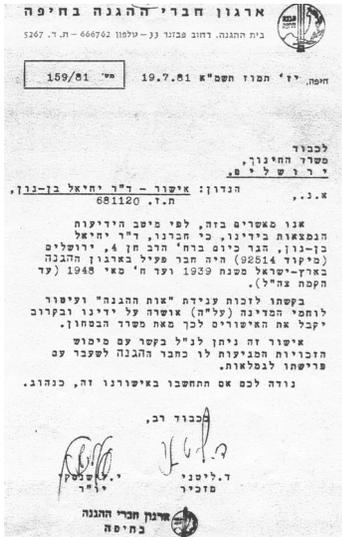
אמא עלתה ארצה בקיץ 1939, באננייה האחרונה שהפליגה מטריאסט לחיפה לפני המלחמה, יחד עם קבוצת ילדים מעליית הנוער, שניצלה מן התופת בזכות האומץ והתושייה של אמא, בזכות המראה הבלונדיני שלה, ובזכות שליטתה המוחלטת בשפה הגרמנית, ובמבטא ה"נכון". בעת נסיעתם ברכבת מברלין לגבול איטליה, שלף קצין נאצי אקדח ואיים לירות על אחד הילדים. אמא צעקה עליו בקול רם: "זה החינוך שקיבלת?! כך מתנהג קצין גרמני?!", והוא הוריד את האקדח.

קבוצת הילדים קיבלה "אישור לצאת" מברלין בתנאי מפורש, שלא יהיה להם מלווה מבוגר. ככל הנראה, הכוונה היתה להעביר את הרכבת בסוף הדרך למחנה ריכוז. בעליית הנוער הבינו זאת, וביקשו מאמא ז"ל לצאת כמלווה בלתי-רשמית – "אחרת, הם לא יגיעו לשום מקום". בתחנת המעבר, אמא הצליחה לעבור בין הקרונות ולהוריד מהרכבת את (רוב) הילדים, ולעלות אִתָּם על הרכבת לאיטליה.

אבא ואמא נישאו בתל-אביב בתש"ה (1945), ועברו להתגורר בחיפה, בקרית-חיים. בחי' באייר תשי"ו (1946) נולדתי אני, וקיבלתי את שמו של סבא יואל הי"ד. בז' בכסלו תשי"ט נולד לי אח, שנפטר אחרי 28 יום מזיהום של בית חולים, תופעה שהתפרצה אז במקרים רבים. קראו לו חנן על שם דודה חנה הי"ד. בדיוק כעבור שנה ביי"ח בכסלו תשי"י (1949) נולד אחי, וקיבל את השם אלחנן-חיים, תיקון לחנן ולחנה גם יחד. אבא ואמא עלו לכרמל, לשכונת אחוזה, עוד לפני קום המדינה. שם גדלנו בקהילת אחוזה, בחינוך הדתי ובבני עקיבא שהיו אז בחיתוליהם, וכמובן ביערות הכרמל. לאמא ז"ל היתה איוושה בלב מנעוריה, ורופאים יעצו לה שלא ללדת עוד, אולם היא סירבה בתוקף כי רצתה בת לזכר אמה. בכ"ג בניסן תשי"ד (1954) נולדה אחותי ציפורה (ציפי), על שם אס-אמי, שברחה מגרמניה לניו יורק, ושם נפטרה. בג' באב תשי"ח (1958) נולדה אחותי הצעירה אסתר (אסתי), וקיבלה את שם אס-אבי, אסתר פִּישֶׁר הי"ד.

לאבא ואמא ז"ל יש כיום (קץ ה'תשס"ה) 26 נכדים חיים ו-30 נינים, שהם לא זכו לראותם. (נכד אחד נפטר כתינוק בעריסה, ונכד אחר, הראל-עז בן הרב אלחנן אחי, ומלכה אשתו, נרצח בפיגוע ביצהר, ביי"ג באב ה'תשנ"ח, בטרם מלאו לו עשרים שנה, הי"ד).

* * *

אבא היה חבר ב"הגנה", והיה אחראי בין השאר, על מחלקה של תלמידים מבית הספר הריאלי, שבו לימד, וערך אימונים ומסעות, בעיקר בכרמל ובגליל. לפי עדותו של אחד החניכים התבלט אבא מאד **בהקפדתו על כשרות, שבת ומועד,** אף-על-פי שרוב החניכים לא היו דתיים, ועל-כן העבירו אליו חניכים דתיים מיחידות אחרות. כידוע, הקפדה כזאת בתנאים של אז היתה קשה עד מאד, ודרשה מאמצים מיוחדים. בקרבות מלחמת העצמאות נטל חלק בשחרור הגליל העליון – בפרט בקרבות הקשים והמרים באזור מלכיה בהרי נפתלי, ובין השאר היה אחראי למערכת אספקת התחמושת. בתום מלחמת העצמאות יצא אבא למחנות העקורים בקפריסין ללמד עברית ולהדריך עולים, לקראת השלמת **מסע נדוניהם אל ארץ ישראל***. כרוב בני דורו היתה **תקומת המדינה** עבורו **נס גדול, מאפילת השואה לאור הגאולה, כעין יציאת מצרים.** לפיכך לא יכול היה לשאת את נוסחות הטקס החילוניות ליום

העצמאות. שר החינוך והתרבות דאז, פרופ' ב"צ דינור חיבר נוסח (ממלכת-ירשמי) של "הגדה חילונית" לליל יום העצמאות, וכולה שיר תהילה לכוחנו, חכמתנו, עוצמתנו, והצלחתנו. שם ה' כמעט ואינו נזכר בה. אבי מורי קצף מאד ותיקן אותה על-פי תפיסתו הדתית-לאומית. בארכיונו שמורות נוסחות תפילה רבות שחיבר, בלשון שקולה ומדויקת, לשון מקרא, לשון חכמים ולשון הסיוד, בעיקר תפילות להודאה ולתחינה על מאורעות שונים שאירעו לישראל בימינו. בין השאר גם נוסח **"על הניסים" ליום העצמאות וליום ירושלים,** ותחינות להצלה ולגאולה של קהילות המצוקה ברחבי תבל, בפרט ברוסיה ובארצות ערב, שהיו נעולות אז מעבר למסכי הברזל.

על פרשת הדרכים הזאת של ויכוח היסטורי על משמעות העצמאות ותקומת המדינה, בפרט בחיפה בה נשבה אז רוח ההגמוניה של תנועות הפועלים עם הדגל האדום באווירה חילונית מאוד, התקשה אבא להמשיך בבית הספר הריאלי, ועבר לחינוך הממלכתי-דתי בראשית דרכו במדינה. יוזמה פרטית של חינוך דתי המכוון להכשרת מורות וגנות הביאה את משרד החינוך לחפש מנהל שיקים חינוך דתי לבנות במסגרת הרשמית. שני הצדדים נפגשו, ובשנת תשי" (1950) הקים אבא את בית הספר התיכון הדתי לבנות בחיפה, ואחריו את הסמינר הממ"ד למורות ולגנות. מאבקים רבים התנהלו בשנים הבאות מול עיריית חיפה, (נושאת דגל ההגמוניה של מפא"י), בעיקר כדי להשיג

* להלן קטע מתוך מכתב של פרופ' יעקב רנד: כאשר הגעתי לקפריסין, הייתי תוצר של ה"חדר" ולא יותר. כל שאר הדברים שידעתי היו פרי לימוד עצמי, מתוך קריאה ומתוך סקרנות לדעת יותר, כדי לפצות את עצמי על שנים מרובות בהן הדאגה לשרוד ליום המחרת היו עיקר מאבקי בחיים. ד"ר ברנון, יחד עם חברו – ד"ר יעקב כץ – פתחו בפני עולם חדש, עולם התנ"ך, עולם החשיבה היהודית, עולם המקורות של ישראל סבא, ועל זה אני אסיר תודה להם מאד ועד עתה. לא ידעתי שד"ר ברנון, אותו הערכתי מאד כאשר נפגשנו בקפריסין, עשוי להיחך חלק ממשפחתי, כאשר נכדתי נישאה לנכדו (אלעזר ולבנת נחבי).

מבנים ראויים לבית-הספר. המבנה היפה ברחוב יל"ג, אחר-כך המבנה הגדול בנוה שאנו, וכיום המבנה החדש והמרשים בקרית שמואל, הושגו תוך מאבקים ציבוריים לא קלים, בעזרת נציגי הציבור הדתי בחיפה. אחרי שנים רבות התפתח הסמינר למכללה אקדמית-דתית (כיום **מכללת "שאנן" על שם ד"ר י' בן-נון ז"ל**), שנותרה עד היום המוסד הדתי היחיד להכשרה אקדמית, חינוכית ודתית, בצפון הארץ. אבא ניהל את שני המוסדות ביד רמה עד לפרישתו לגמלאות.

כמחנך וכמנהל נודע ד"ר בן-נון בקפדנותו הרבה, וכאיש לשון מובהק לא יכול היה לשמוע עברית משובשת מבלי לתקנה. הערות ותיקוני לשון היו לחם חוק בילדותנו, יחד עם הערות התנהגות וגערות אב רגילות. אמא (שושנה) ז"ל היתה מלומדת בזכות עצמה (עם זה שהיתה מטופלת שנים רבות בארבעתנו), ושלטה בצורה מושלמת בעברית, באנגלית ובגרמנית, גם למדה יוונית, אכדית וחתית, וכתבה דוקטורט על מעמד הגבירה במלכות החתית. אמא ז"ל כתבה מאמרים מדעיים, ואף שלחה ידה בכתיבה יוצרת. אולם גם היא נזקקה לעתים קרובות לידע של אבא ז"ל, בפרט בענייני לשון, מקרא ופרשניו.

תלמידות ומורות חששו מפני תגובותיו, הערותיו וציוניו, ומי שנדרשו להתייצב לפניו, רשמו מראש את הדברים שיאמרו, שמא יטעו בלשונם. מן המורות שהתקבלו אצלו להוראה דרש מערכי שיעור מוכנים לכל השנה. אולם היסודיות והקפדנות שלו היו מופנות, בראש ובראשונה, כלפי עצמו. מאות מורות וגננות זוכרות, בצד קפדנותו המחמירה, הדתית, המוסרית והלשונית, את מרחבי הדעת והשקפת העולם היהודית שזכו לספוג בשיעורי תנ"ך, ספרות ולשון, ומחשבת ישראל – לעתים קרובות בשיעורים בלתי מתוכננים של מילוי מקום למורה חסר, בלי שהיה פנאי להכין, ובדרך כלל מבלי לסטות מנושא השיעור שהיה מתוכנן. את חוס הלב והיחס האישי של אבא (ז"ל) זכו להכיר רק אלה שהעזו להתקרב מעט יותר. מעבר למעטה המחמיר ולתרבות החיצונית, המערבית, יקדה בלב פנימה האש החסידית, הגליצאית.

פרשת דרכים אחרת התרחשה במסתרים, בעת שהקימו את הקתדרה ליידיש, לספרותה ולתרבותה, באוניברסיטה העברית. משני המועמדים העדיפה האוניברסיטה את פרופ' דב סדן, ואבא, באכזבה, אך בהחלטה נחרצת, **פנה סופית אל הלשון העברית, ואל החינוך היהודי והנחלתו בלשון העברית**. מחקריו ומאמריו ביידיש הלכו והצטמצמו – אף אם לא נעלמו – ותחומה של העברית אצלו הלך וצמח. אמונתו הדתית-הציונית הלוהטת, קנאתו ללשון העברית, ועצמת הזעם והכאב על זוועות ההשמדה ללא סליחה, הותירו מחוץ לתחומנו כילדים, וכמבוגרים, גם את הגרמנית וגם את היידיש.

במשך שנים רבות היה חבר האקדמיה ללשון העברית, ויחד עם פרופ' זאב בן-חיים וחברים נוספים, עסק במרץ רב ובהשקעת זמן אין קץ, בדיונים ובהכנות להוצאת המילונים הטכניים. עבודה זו נעשתה בחיפה במסגרת הוועדה ללשון ליד הטכניון, חלוץ ההוראה העברית בתחומי המדעים, ההנדסה והטכניקה. אבא ז"ל היה ידוע כלוחם נמרץ למען שמירת דיוקה של הלשון העברית בדרך נורמטיבית, הוא לא היה מוכן להיכנע לרוחות חדשות הנושבות במחקר אשר מוכנות ל"הכשיר" מטבעות לשון משובשים, וכמובן שהתנגד בחריפות ללהג הצברי. במיוחד זעם על מתירנות לשונית נושאת כסות אידיאולוגית, ובפרט אצל בני תורה ותלמידי חכמים רבים, אשר חיים על-פי ההלכה בכל ארחות חייהם, פרט ללשון הקודש, שמתוך זלזול נוהגים בה חול.

ירושלים תלפיות ד' של חולו של סוכות הש"ד.

מר בן נון היקר,

ודאי כבר הגעת מעצמן ^{לפני} את ספיקותיך, מכל מקום מאחר ששאלת הריני משיב לך
✓ אותיות גלולות שבר' נדיאל התינוק, אותיות לפופות שפיר"ל פארמי"ג, עיין
קריית ספר לחמאירי דף ד' עמוד ב, שקורא להן לפופות, וכן יש גירסא במדרש ר' עקיבה
בית המדרש ה' ^{הגאונים} ועיין בכר בספר היובל לגרץ עמוד 102 בהערה למטה, ועיין Pal. Ebr.
199 Bernheimer ואלו הן אותיות גלולות ז נ פ, צורתן תמצא בספר התאגיד ובסו
מחזור ויטרי.

- ✓ כיפת הרוכלים, בית המרקחת שהיה עשוי כמין כיפה, געוועעלב בלע"ז.
- ✓ ראשי האבגה חשובי הקהלה ראשי המשפחות המיוחסות.
- ✓ אסנובסקי מלשון אסון ר"ל.
- ✓ דמישוב מלשון דמי ישוב בראש שופכיו.
- ✓ כצפרים עפות, פסוק הוא בישעי', ונזכר בקרובות ליום שני של ראש השנה בסוף פיוט שלפני זכרנו לחיים ועוד בכמה מקומות ויש לו ניגון מיוחד.
- ✓ שהן עתידות להתחדש בראשי חדשים, כמו שהלבנה מתחדשת בכל חודש כן יהזרו להן נעוריהן בכל חודש, וכן מפרשים רוב גדולי המפרשים הראשונים.
- ✓ עפר ארץ ישראל, שתי מיתות בידם, שהקבורה נחשבת לו למיתה בפני עצמה, עיין מתנות כהונה, וביתר ביאור, שהקבורה עצמה היא מלבד המיתה הפשוטה נחשבת גם כן למיתה, כי אין התעלות לגוף הנקבר בחוץ לארץ (אשר הנחלים)
- אוכלין שנות משיח, שלדברי ר' אליעזר בסנהדרין צ"ט עמוד א' שנות המשיח
- ארבעים שנה.
- ✓ דרכיות, פירושו כאן מקומות לגבות בהם מס דרכים.

בברכה גיר' ז' ו'
בברכה ג' ע' ו' ז' ו'
ג' ע' ז' ו'

לאחר שנים של ויכוחים שהיו לי כילד מתבגר עם אבא, בהם הבעתי את תחושותי לפיהן הקפדה יתרה משיגה את ההפך – זכיתי פעם להבין את דרכו בהסבר מרחיק ראות. בארוחת ערב אצל אחותי הצעירה (אסתי), לאחר נישואיה, ואני כבר מורה ומלמד, שח לי אבא כך:

לשון הרחוב ברובה אינה מתפתחת באופן טבעי מתוך העברית, אלא תחת השפעת הלעז האירופי והאמריקני, שמביאים העולים (ומביאה התקשורת) מכל קצווי תבל. מדע הלשון יוכל תמיד להסביר היטב כל התפתחות בלשון, אבל חסידי ההתפתחות החופשית בלשון מסכנים את הנס המופלא של תחיית העברית. לאחר יותר מאלפיים שנה, בהן קראו יהודים מקרא מתורגם לארמית, ליוונית ולכל לשון תרבותית, קם דור עברי שיכול לקרוא את רוב התורה, וחלק מנביאים, במישרין וללא תרגום. זוהי תחייה של המקרא בלשונו וברוחו גם יחד. אבל ההשפעה הלועזית הסוחפת, יחד עם העדר ההקפדה וחוסר הידיעה של מורים, שדרנים ואנשי רוח, עלולים להוביל לשקיעה מהירה. במהרה יצטרכו לתרגם את התורה ללשון השוק, כדי להבינה. ניצני התהליך המסוכן נראים כבר כיום. מורה נכנסת לכתה ומתקשה לקרוא עם תלמידים: "בראשית ברא א-להים את השמים ואת הארץ", וכבר היא מתרגמת לעברית קלוקלת – 'אז קו'סוכול (=קודם-לל), אז הוא עשה...'. ספק רב אם כך נשמור על העברית שבפינו, ועל הקשר הישיר עם העברית שבמקרא, ועם לשון חז"ל.

אחד הוויכוחים הגדולים, שאבא נטל בו חלק פעיל, היה הוויכוח על שאלת הכתיב בעברית החדשה. **במליאת האקדמיה ללשון העברית**, התנהל (במשך שש שנים, מניסן תשכ"ב עד ניסן תשכ"ח) דיון נוקב על שאלת הכתיב (המלא) וכלליו. **אבא התנגד נמרצות לשתי שיטות כתיב בעברית**, ובעיקר התנגד לכתיב המלא שקיבל גיבוי (בתש"ח) בוועד הלשון העברית. אבא הציע במקום זה **שתי שיטות ניקוד** – הניקוד המלא, הדקדוקי, כפי שלומדים בבתי הספר, ולצדו ניקוד חלקי (אולי בין האותיות), בלי לסמן חטפים ושוואים, בלי רוב הדגשים, ועם סימון ו"ו קטנה למטה במקום קמץ-קטן למניעת הבילבול (ראה עמ' 562-563). מטרתו היתה להבהיר לציבור, לתלמידים ולמורים, וגם לקוראי ספר, קריאה נכונה בכתיב העברי החסר, הישן והטוב, ולהסיר מכשולי שיבוש השכיחים מאוד בטקסט שאינו מנוקד. גם בכך ביקש אבא לשמור על אופייה המקורי של לשוננו. אולם תומכי השיטה לא הצליחו לשכנע ולרכז רוב, והאקדמיה בחרה בדרך שכבר נשתרשה – לאשר כתיב מלא חסר ניקוד, ולקבוע בו כללים מחייבים משופעים בווי, כפולים ומכופלים. אבא ז"ל קיבל בלב כבד ובאכזבה עמוקה, את ההכרעה, וכתב בעצמו בכתיב המלא שהונהג (בדרך כלל), אך התפטר אז ממליאת האקדמיה, ונשאר רק בוועדה למונחי הטכניקה שבחיפה.

הוויכוח על הכתיב העברי

(הסופר) ש"י עגנון: לפני שלושים ושבע שנים הבאתי לביאליק עליו השלום את ספרי, פולין סיפורי אגדות. נסתכל ביאליק בשער הספר ואמר בצער אתה כותב סיפור ביו"ד. ביאליק נצטער על יו"ד יחידה שבסיפור, ועכשיו מטילים יו"דין בלא מספר. הגיעו הדברים, שכותבים מים בשני יו"דין. אם כן מה נעשה לחיים? כמה יו"דין צריכים להוסיף לחיים? משנתרבו בנו הגויים התחילו מרבין ביו"דין. יש ספרים חדשים שאני רוצה לקרות בהם ואיני יכול מפני הכתיב המשונה שמעכב את הקריאה. כדי למעט את עס-הארציות מוסיפים עס-ארציות. אף אָד מלשון (בראשית ב ו) "וְאָד יַעֲלֶה מִן הָאָרֶץ" כותבים ביו"ד. מעתה מה נעשה לגבי 'אֵיד' [=אסון], מלשון (ירמיה מ"ט ח) "כִּי אֵיד יֵעָשׂוּ הַבְּאֵתִי עֲלֵי עַת פְּקֻדֹתַי", כמה יו"דין צריכים לבזבז על איד זה?

לא כמו שלשון נקראת היא נכתבת. אין לשון שהכתיב שלה מכוון לקריאה, וכל הבא להקל נמצא מקלקל. כל המוסיף גורע.

מה פנים יהיו ללשונו אם נקבל מה שכל תלמיד ותיק או שאינו ותיק עתיד לחדש?... בלשונו אנו צריכים לכתוב כמו כל ישראל, ולא לשנות מן הכתיב המקודש. באמת אין לחוש לחידושים שמתחדשים והולכים, שאין שומע להם. מכל מקום יש לחוש, שנוסיף עוד מין כתיב על כל הכתיבים שאינם כתובים בתורה.

כשהייתי בנורווגיה, שמעתי שמלמדים שם בבתי ספר שלוש לשונות נורווגיות. זו שמדברים בה, וזו שכתבו בה איבסן וביירנסן, וזו שחידשו על-פי הנורווגית הישנה, ששורשיה מוצאים בזאג'יא ואיסלנדית. הגיעו הדברים לידי כך, שפעמים מעלים על הבימה שם בנורווגיה מחזה של איבסן, לא בלשונו הנורווגית של איבסן אלא בלשון שתיקנו החכמים החדשים. אנו שבעוונותינו נתונים אנו בין שבעים אומות ולשונות אין מספר, עלינו לשמר את לשוננו שמייחדת את כל ישראל בכל הגליות ובכל המקומות, והיא מקובלת ומקודשת לנו בצורתה שקיבלנו מאבותינו ואבות אבותינו.

יש תקנות לכתיבת מלים עבריות. אף בשולחן ערוך מובא צורת כתיבת התיבה 'איגרת', אם נכתבת מלא אם חסר.

התיבה העברית שנכתבת כשורה נותנת חיים לעיניים, שרואים על ידה צורת אותה התיבה מימות משה רבינו עליו השלום, ומימות החכמים הראשונים. אלא מאחר שגדולים וטובים מתלבטים בשאלת הכתיב, ובכל ישיבה וישיבה מעלים את שאלת הכתיב, וממילא מה שאמרו אתמול אומרים היום, ונמצאים חוזרים על דברים שנאמרו ונשנו ונשלשו, ואין קץ לדברים שיוסיפו, לכן אומר אני – יכתוב לו כל אחד ואחד את דעותיו בשאלה זו וישלח דברו לאקדמיה. ואם יתן לנו השם את החיים ואת השלום, נשב ונבדוק אחר שלוש שנים מה לַחֲקַק ומה לַקְרֹב, ואם נזכה נבחין בין לעגי כתיב לכתוב מרפא.

דברים אלה אמר הסופר ש"י עגנון ז"ל בישיבה מ"ט של האקדמיה ללשון העברית, אשר דנה בשאלת הכתיב בעברית החדשה. הדיון כולו נמשך **שש שנים**. הישיבה המ"ט התקיימה בה' בניסן

תשכ"ב, בבית האקדמיה בירושלים. הדברים הודפסו בזיכרונות האקדמיה, בכתב שעגנון התנגד לו – מעין אירוניה אקדמית.

להלן מובאות חלקיות מדבריו של (ד"ר) יחיאל בר-נון בישיבה מ"ט הנ"ל זו ובישיבות שלאחריה.

הן רבים יסכימו עמי, שהוראת הקריאה איננה האסון הגדול ביותר בעברית. נכון שפה ושם טועים, אבל בסך הכל אין הקשיים מרובים. אין הנוער שלנו מתקשה כל כך לקרוא טקסט בלתי מנוקד. אין הנוער מסלף בדרך כלל אלא מלים לועזיות, אבל בניגוד לקודמי לא אוכל להשלים אפילו עם המצב הקיים, עם "הכתיב חסר הניקוד", שכן צדק פרופ' בן-חיים באמרו אתמול, שאין בתי הספר נזקקים לכתיב הזה. הם אינם יכולים להיזקק לו. אף לא המורים הטובים ביותר; גם אני, כמורה וכחבר האקדמיה, לא הצלחתי עד היום לזכור את הכללים של כתיב זה. ודבר שאיננו ניתן ללמוד לאנשים בעלי השכלה אקדמית, ודאי שאיננו יכול להיות לשיטת כתיב עממי, ועל הראשונים אני מצטער. אני מוכן לתת ידי לכל תיקון, שיהא תיקון של ממש, ובלבד שיוסר גם המכשול ההוא. ואל תבואו בטענה, שחז"ל כתבו כך. יודע אני, שנהגו חז"ל לכתוב כך, שכתבו כך בימי הביניים בהוספת אל"פים, וי"וים, י"ודים. אבל רבותי אם שמתם לבכם לכך, לא תמצאו שם שום כלל. כתבו, לפי מה שהרגיש האדם צורך בו, ואותה המלה נכתבה פעם כך ופעם אחרת. בחוסר עקיבות זה היה תיקונה של השיטה הזאת. הואיל ולא היו כללים, על-כן לא נסתלפו המלים; מלה היתה כתובה פעם כך ופעם כך, והכותבה כך, ידע וזכר את טיבה המקורי מתוך המקרא. ואם לצורך מעשי נכתבה פעם בצורה אחרת, לא היה כאן כתיב אחר, אלא כתיבה אחרת, שלא הסיחה את דעתו מן הכתיב המקורי. היתרון בכתיב של חז"ל ושל ימי הביניים היה אפוא בכך, שלא היה כלל כתיב, לא היתה שיטה, אלא דרך מסוימת. לכן לא נתגבש [כתיב אחר], לא כפה, לא הרחיק ולא ניתק. מה שהציעה הוועדה הרי זה בחינת חוק מגובש שיכפה, על-כן ינתק וישנה את המלים. לא יועיל גם אם נאמר, שאין אנו רוצים להתרחק מן השלד של המלה, כפי שאמר אתמול פרופ' בן-חיים.

להלן הצעתו של ד"ר יחיאל בר-נון לתיקון הכתיב, כפי שהוגשה למליאת האקדמיה ללשון העברית לקראת הישיבה הנ"ג שהתקיימה ב"ב בטבת תשכ"ג, בבית האקדמיה בירושלים:

- א. מטרות ההצעה הן –
1. להשיג בהירות מקסימלית בקריאת הכתוב (למנוע את הצורך בניחושים)
 2. להאחיד את הכתיב ככל האפשר (למנוע את הצורך בהוראת שתי שיטות שונות)
 3. לקרב את הקורא עברית ככל האפשר למקורותינו (למנוע זרות – זרות פסיכולוגית וזרות היסטורית, שבסימנים מחודשים).
- ב. עקרונות
1. שיטת "הכתיב המתוקן" תושתת על שיטת הניקוד המלא המקובלת בדפוסים ובכתבי-היד הקרובים אליהם, הנלמדת בבתי הספר בהוראת דקדוק הלשון; לא יהיו סימנים, שאינם ידועים משם (חוץ מו' קטנה למטה במקום חולם חסר וקמץ קטן).
 2. שיטת "הכתיב המתוקן" תהיה פשוט שיטת הניקוד המלא. תהיינה אפוא שתי שיטות ניקוד

- זו בצד זו: א) המסורה המלאה. ב) עממית פשוטה (בדומה לשתי שיטות התעתיק מלועזית).
 בכתיבה הפשוטה יישמטו כמה מסימניה של המסורת, אך לא תהיה סתירה ביניהן.
 3. בשיטה הפשוטה ייקבעו סימני התנועות בין האותיות, סמוך לשורה התחתונה של מסלול האותיות, למטה ממנה, והדבר יאפשר – א) את סידורם בדפוס עם סידור האותיות. ב) את רציפותה של הכתיבה הרהוטה ככל האפשר.
 4. השיטה הפשוטה תאפשר ליכוד אותיותיה של המילה ככל האפשר, בדומה לשיטת הניקוד המלאה, על-ידי צמצום ממדיהם של סימני התנועות ועל-ידי הצמדת הסימנים לאותיות, ככל האפשר. לבל יגדלו הרווחים בין אותיות יותר מדי.
 5. אמות הקריאה תנוצלנה לסימון התנועות, כשהן מיסודה של המלה הכתובה, ולא תוכנס לתוך המלה אות שאינה מיסודה.

ג. כללים

1. אותיות בכ"פ קשות תסומנה בדגש; כן תסומן ה מופקת בסוף מלה, ש ימנית וש שמאלית. דגשים אחרים לא יסומנו.
 2. תשעה סימני תנועות יהיו בשיטה הפשוטה: קמץ גדול –; פתח –; צירה –; סגול –; חיריק –; חולם מלא (ו); [ו' תחתית במקום] חולם חסר וקמץ קטן –; שורוק (ו); קבוץ –. השוואים (נע ונח) והחטפים לא יסומנו.

ד. הערות

1. מן הראוי לשאוף לקירובן של שתי השיטות זו לזו ככל האפשר (כדלקמן 2-5)
 2. מותר להוסיף בשיטה הפשוטה סימנים מהשיטה המלאה, כגון שווא נע, חטף, דגש חזק, חולם חסר.
 3. רצוי לעבור גם בשיטה מלאה לסימון התנועות בין האותיות, בייחוד חשוב הדבר לגבי פתח־גנובה.
 4. רצוי לתאם את סימני השיטה המלאה לסימני הפשוטה בצורתם, כגון אינוכו של הקבוץ, וסימון הקמץ הקטן בו' תחתית קטנה.
 5. גם בשיטה המלאה מותר להשתמש בסמן הו' התחתית לציון החולם החסר.

ה. הדגמה

אבל העבדות הזאת, המוסרית, אינה כי אם החצי מן המחיר אשר שלמו אחינו המערביים בעד זכותיה. עוד עבדות אחרת, שכלית הקשה אולי מהראשונה, מסתתרת תחת חרותם המדינית, וגם עקבותיה נמצא בספר שאנו דנים עליו היעזבו לגמרי את היהדות ויהיו לאזרחים פשוטים? מועטים אמנם עשו כן, אבל מדוע לא יעשו כן כלם יחד?

בדיונים על שאלת הכתיב הוגשו הצעות שונות, ודנו ועדות אחדות. אחד החברים הציע ניקוד חלקי עוד יותר מצומצם. אולם שום הצעה לא הצליחה לגבש רוב. ועדה אחרת אף הציעה להשתמש באמות קריאה לועזיות, והתגובות היו חריפות מאד, כמובן.

בישיבה פ"ה של האקדמיה, שנתקיימה בו' בניסן תשכ"ח, הוחלט (ברוב של 13 מול 5) לאמץ רשמית את **שתי שיטות הכתיב**. ד"ר בן-נון נאבק נגד הכיוון הזה בכל כוחו, אבל בזה לא היה די. בישיבה הפ"ט, ביום א' באדר תשכ"ט, נמסר רשמית על התפטרותו.

* * *

בתשכ"ב (1962) פרש אבא מניהול התיכון הדתי לבנות אותו הקים 12 שנה לפני כן, אך נשאר מנהל הסמינר עד תשלי"א (1971). 12 שנה לימד בבית הספר הריאלי, 12 שנה ניהל את התיכון ואת הסמינר יחד, ועוד 9 שנים ניהל את הסמינר לבדו. אחרי 33 שנות הוראה וניהול, ואחרי שפרש גם מכל תפקידיו באקדמיה בלשון העברית, עלה אבא לירושלים כגמלאי. רק אז התפנה אבא למחקר ולכתיבה, בצד פעילות חינוכית-ציונית דרך מועצת המורים למען הקק"ל (כחבר נשיאות), פעילות שעליה זכה באות הוקרה.

תכניותיו היו נרחבות ושאיפותיו מפליגות, אך הקצב היה איטי. לבדו ישב בדירה ירושלמית ברחוב הרב חן עם אלפי ספריו המסודרים להפליא (לכל ספר בספרייתו מספר סידורי בכתב ידו, מתחת לשם ההוצאה), וכתב מאמרים חשובים, בפרט "כ"כ ודומיהן", שהתפרסם בבית מקרא ב-8 המשכים (מחוברת פ"ו עד צ"ה). הפרק האחרון התפרסם לאחר שנלקח מאתנו בפתע – בזמן שטיפלנו כולנו, במחלתה הקשה של אמא ז"ל. **אבינו מורנו, ד"ר יחיאל בן-נון ז"ל, נפטר בד' באב ה'תשמ"ג (1983), בן 72 שנה.**

אמא שושנה ז"ל נפטרה בדיוק שבועיים אחריו, בי"ט באב ה'תשמ"ג (1983), והיא בת 68 שנה. בחודש מנחם-אב אחד, בלי אב ובלי אם, נותר חלל גדול בעולמנו – כל ימינו מאז אנו משתדלים למלאו בנחמה, ממה שהותירו לנו.

פרשיות הדרכים העיקריות בחייו של אבא הרחיקוהו מצמתי ההשכלה האוניברסלית והבלשנות הכללית, עם כל שליטתו בהם – אל עולמו הפנימי, היהודי, המאמין, המקפיד במצוות ובלשון העברית כאחד, כמו שניתנו מרועה אחד. מברלין לחיפה – מבית הספר הריאלי אל החינוך הממלכתי-דתי (בחיפה החילונית של אז) – מידיש וגרמנית אל הלשון העברית, ואל פירוש המקרא בהשכלה מדויקת ובתום של אמונה גם יחד.

ספר זה מבטא את עולמו הפנימי של אבא, ומשקף את דרכו.

עבודה עם ד"ר בן-נון בסמינר בחיפה

כתבה הגב' צפורה גולן

"סמינר בן-נון" זה היה השם הנפוץ בקהל התלמידות בחיפה ובצפון, וכן בציבור הרחב. השם הרשמי היה "הסמינר הממלכתי-דתי למורות וגננות בחיפה". מה גרם לכך שצירפו את שמו של המייסד והמנהל הראשון לשמו של המוסד? לא מזמן פגשתי מורות שלמדו בסמינר בשנות הששים של המאה הקודמת. כל אחת מהן הזכירה בגעגועים ובהוקרה את שמו של ד"ר בן-נון. הן הזכירו את פועלו בשלושה תחומים:

1. טיפוח לשון נכונה ועשירה. 2. שמירת מצוות – תפילות וברכות, לבוש צנוע ומעשי חסד. 3. חינוך ציוני.

ד"ר בן-נון היה בלשן. היה לו חשוב מאד שילדי ישראל בגנים ובבתי הספר ישמעו עברית נכונה, יפה ועשירה. לשם כך הוא, המחנך את המחנכות של הדורות הבאים, חייב לדאוג לכך שהתלמידות (המורות לעתיד) תדברנה, תקראנה ותכתובנה נכון ויפה. השליטה בכללי הדקדוק עשוייה לסייע להן בתהליך של הביקורת העצמית בשעת הכנת השעורים לילדים.

הנושא היה חשוב לגבי כל הילדים, גם ילדים שנולדו בארץ והוריהם מדברים עברית, ועל אחת כמה וכמה לגבי אלה שהם עצמם עולים חדשים, וכאלה שהוריהם אינם מדברים עברית.

ההקפדה על טיב הלשון הפכה לאחד המאפיינים של הסמינר. אפשר להגיד על ד"ר בן-נון משהו דומה למה שכתב ירון לונדון על אליעזר בן-יהודה. כך הוא כתב: כמו הנביאים המקנאים לה', קינא בן-יהודה לפעל, לתואר ולשם.

אמנם כן, ד"ר בן-נון קינא לה', וכמו כן – לפעל, לתואר ולשם. לפי דעתו, המחנכת היא מקור להזדהות ולחיקוי לתלמידים. לכן, היא צריכה להיות לדוגמא גם בהופעתה החיצונית. הלבוש הצנוע היה צריך להיות אחד הביטויים להשקפת העולם הדתית. לא היה קל ליצור הנעה ללבוש שמלה או חצאית עד מעבר לברכים, כאשר האופנה היתה קצרה (מיני). הדרך לשכנע לא היתה קלה, ולא תמיד נעימה.

אבל, כאשר אני פוגשת היום מורות שהיו תלמידותיו בשנות החמישים שלהן, לרוב סבתות צעירות – והן לבושות בטוב טעם ובצניעות, וגם מספרות על בנות נשואות שומרות מצוות – זה סימן שהמסר הופנם. בוודאי לא רק בהשפעת הסמינר אך הן מבינות היום שהשקפת העולם מחייבת הופעה חיצונית מתאימה.

לימוד תפילה – תפילה בציבור

זוכרת אני את ד"ר בן-נון קורא בהטעמה את המזמור "ברכי נפשי" בראשי חודשים. כדי שהילדים ירצו להתפלל חשוב שהתפילה תהיה חוויה. קריאה נכונה ומשמעותית בקול היא מן האמצעים הבדוקים ליצירת חוויה, כך גם שירה יפה משותפת של אותם קטעים בתפילה שיש להם לחנים, וכמובן, התפילה בציבור בבוקר, בכיתה הבודדת או בבית"ס

כולו. זכור לי – כאשר תכננו סיורים פדגוגיים לבנות חיפשנו בתי-ספר בהם יש תפילה יפה בציבור (זה היה בתקופה שבית-הספר היסודי היה בן 8 שנות לימוד). גם לימוד התפילה היה נושא מכובד, המוקה חייבת לדעת גם מה שמחייב את הבנים, ולא את הנשים בלבד. נטילת ידיים, ברכות לפני הארוחה ואחריה – היו נוהג קבוע. המנהל זכר להזכיר בחורף ברכות שאומרים כאשר שומעים רעם, רואים ברק או רואים קשת בשמים. הוא העריך וידע להעלות על נס מעשי חסד ביחידות ובציבור.

החינוך הצינוני

ד"ר בר-נון היה פעיל במועצת המורים למען הקק"ל, והוא זכה לאותות הוקרה על כך. השתתפנו בטיוולים למורים מטעם הקק"ל, והשתתפנו כמובן, בטקסים של נטיעות. נציגי הקק"ל היו אורחים רצויים בסמינר. עיבדנו להוראה נושאים הקשורים לפעילות הקק"ל, לגן הילדים ולבית הספר.

לד"ר בר-נון ולי היו דעות דומות בתחום החינוך וההוראה. אחת הסיבות לכך היתה, ששינוי לימדנו לפני כן בבית הספר הריאלי העברי בחיפה. היה לנו טוב שם. הערכנו את הדרך בה ניהל ד"ר בירם את בית-הספר. חשבנו שאחדים מן הערכים, התכנים ודרכי החינוך הוכיחו את עצמם והם עשויים להתאים גם לסמינר. לד"ר בר-נון היו חשובים: דיוק, סדר וניקיון, ובפרט רצינות בתהליך הלמידה. שיעורי המבחן בסוף השנה השנייה היו הזדמנות לבדוק את ההישגים של הסמינר. הבנות ידעו שהן נבחנות לא רק בתכנון השעור ובביצועו אלא במכלול התכנים שלמדו במשך השנתיים, כולל, הלשון שבפיהן, ודרכי הטיפול בלשונם של התלמידים, וגם ביטויים להשקפת עולם ממלכתית-דתית כאשר הנושא התאים לכך. ד"ר בר-נון העריך מאוד את הדיוק בתחומי הדעת השונים. למשל: חשבון, טבע, ידיעת הארץ וכיו"ב, ולא רק לשון ויהדות. היה לי נוח לשתף אתו פעולה בהערכה. מעולם לא היה הבדל של יותר מדרגה אחת בצינונים שהיצענו.

רצינו (המורים והמנהל) שהסמינר יהיה מוסד חינוכי טוב ובעל רמה, ואמנם הוא היה כזה. בוגרות רבות מילאו אחר-כך תפקידים של מנהלות ומפקחות, ומערכת החינוך היתה מרוצה מהן. מה שחשוב לא פחות הוא הסיכום של הבוגרות עצמן. הן אומרות בפירוש במבט לאחור, שאמנם קיבלו הכנה טובה לקראת שנות העבודה שלהן בגנים ובבתי-הספר. היתה לי זכות לעבוד בהנהלתו של מורה גדול וליהנות מהדרכתו. זה היה ב"סמינר בר-נון" בחיפה.

צפורה גולן

זיכרונות מן המחזור הראשון

למרות שעברו כבר יותר מ-50 שנה כשנתבקשתי לכתוב זיכרונות מן הסמינר הדתי ומקימו, ד"ר בר-נון, הצטמררתי כולי מהתרגשות. עצמתי את עיני וראיתי בדמיוני את כיתת הלימוד (הראשונה!) – כמעט 30 בנות בעלות אופי שונה, ממקומות שונים, ואשר צריך היה להפכן למחנכות לדור הצעיר ברוח האמונה הדתית. לפנינו עומד מחנך דגול. שקט הס השתרר בכיתה, ובקול שקט אך בטוח מלמד אותנו ד"ר בר-נון את ספר "בראשית" על סיפוריו המופלאים. מאז ימי הסמינר לא שמעתי התייחסות פסיכולוגית כה עמוקה, לנלמד מספר זה.

ד"ר בר-נון לימד אותנו גם עברית ודקדוק, והקפיד מאד על ביטויים מדויקים ויפים, המתאימים לשפת מחנך – אני הייתי עולה חדשה מרומניה משנת 1949, והיה לי קושי בשפה. לאחר שנישאתי בעודי תלמידת סמינר, ד"ר בר-נון קרא לי למשרד, חייך את חיוכו המיוחד, ובקול עדין ברך אותי, וביקש ממני להתחזק בשפה העברית.

אילו זכה לראות את ספר השירים "רשפים" שהוצאתי (ספר שזכה אף בפרס), ודאי היה מתגאה בי, ואולי מתקן לי כמה ביטויים. בוודאי היה שמח במיוחד לשמוע על פרס החינוך שזכיתי בו על עבודתי כגננת במשך 42 שנה.

ד"ר בר-נון היה אדם רציני מאד וקפדן, והיה צריך להיות בעל רגישות והבנה כדי לחוש כמה אנושיות קיטה בו. בעלותי פעם לאוטובוס פגשתיו והרגשתי ברע – התנצלתי בפניו, וביקשתי רשות לחזור לביתי. הוא הבין שאני בהריון (עם בתי הבכורה, גם היא גדלה והפכה למונחה, וכיום כבר סבתא לנכדים).

עדיין מהדהדים שיעוריו המאלפים באוזני עם האהבה לשפה העברית על כל סממניה וביטוייה, שהצליח לטעת בלבי לעולם.

פנינה שקולניק, בוגרת מחזור אי

מכתב לתלמידות

ב"ה יום ו' בתמוז תשכ"ה

מדינת ישראל — משרד החינוך והתרבות
סמינר ממלכתי-דתי למורות ולגנות
רחוב יל"ג 7 חיפה

אל בנות מחזור גנות י"ג
ע"י בלהה דיקמן

בנות יקרות

הגיע לידי "השי הצנוע", ובקרבו המכתב הצנוע; ואם לומר את האמת: כל מה שהחסרתן במכתב הלוואי, הוספתן שבעתיים בשי — "קצת" בהפך גמור לדרכן הרגילה, שהרי רגילות הייתן לקמץ בנתינה ולא בדיבורים. הפתעה גמורה זו קייתה לי. חן חן על הבעת התודה מצדכן, על מאמציקן הגדולים בהידור מצוות צניעותו והצנעתו של השי ובבילוש הנמרץ אחר מה שחסר בספרייתי. כל אלה, במידה שהן ביטוי להרגשה פְּנֵה, ראויים הם להוקרה מלאה לכן, מצדי. עם זאת לא אוכל לקבל את המתנה הנאה, וכן גם ביקשה גב' שמלצינגר להודיעכן, שאף היא תנהג כמוני. בדיעבד, נשמח אפוא למסור את מתנותיכן לסמינר, למען תשרתנה תלמידות במחזורים העתידיים לבוא. כדי להסביר לכן "זכות" זו, מן הסתם לא די להזכיר את דבר החכם מכל אדם "ושונא מתנות יחיה" (משלי ט"ו כז), שהרי בוודאי אין לחשוך בכן, שמא חס ושלום רציתן לקפח חיי, על-כן עלי להאריך מעט יותר.

אנו כולנו (ועתה גם אתן בכלל) איננו אלא אנשי חינוך, וכך עלינו להיות באמת ובתמים. אין המחנך רשאי לקבל תמורה חמרית על מילוי חובתו. לא בלבד משום שמשרד החינוך אוסר זאת עלינו — איסור זה אף הוא עשוי לבקש הסבר. אסרה זאת מזמן היהדות בתורתה שבעל-פה, משלא הרשתה אפילו לקבל במישרין שכרה של עבודת חינוך זו ("מה אני בחנם אף אתם בחנם") אלא רק למען אפשר למחנך לעשות מלאכתו בנאמנות בלא להזדקק למלאכה אחרת שתפרנסו, הנהיגה את "שכר הבטלה", על הזמן שהמחנך חייב "לבטלו" כולו למען החינוך. אך לא מן הנמנע, שבודורנו החמרני אף זה טעון הסבר.

אין החינוך אלא שליחות, להעברת דברו של השולח, לנטיעת רצונו בלבם של שלוחי שלוחיו. מכאן, שיש גם מן הקדושה בעבודה זו, המחייבת אחריות בלתי רגילה וחשבון הנפש בפני השולח — בכל עת. מי שעושה עבודתו זו חולין, מחלל את הקדושה שבה, ונוטל ממנה את נפשה. המקבל מתנה חומרית על עבודתו, כופף את עצמו ואת עבודתו לה (ולו גם במדת מה — והמדה תגדל, ככל שתיהפך להרגל, שהרי ההרגל מביא לידיעה, והידיעה לחישוב מראש...), והרי הוא [= המחנך] ועבודתו חייבים להיות כפופים לו בלבד. נמצא, שהמתנה מקטינה את עבודת המחנך ועושה אותה לא-חינוכית; ואכן צדקו האומרים, תוך תגובה ספונטנית, כי המתנה למחנך דרך בלתי-חינוכית היא. מי יתן, ויתפסו תלמידינו סוף סוף, שיחס נכון אל החינוך מחייב לא משמעת בלבד, אלא מורא שמים, כפי שדרשו חז"ל, שהרי אז גם היו נמנעים מדברי חוצפה (אף במסיבות גמר), ומניפוץ שמשות לסיום השנה, שההורים מתחייבים לשלם עליהן כבר זמן מה לפני כן (כפי שנתבשרנו עתה).

רק דור חמרני, שאין ביכולתו עוד לתפוס קדושה, מבריה את כל הערכים אל תוך החומר, ומאידך זיל גמור.

הבעת תודה למחנך — מפורשת בדברים, או אילמת בהרגשה בלבד, או מעשית בהמשכת דרכו של המחנך — אין בה כל פסול, בהיותה נשארת בתחום הרוח. לא שעל המחנך לבקש את הסיפוק בהבעת תודה זו — שכן גם מעשה זה מסטה את עבודתו מן הדרך [המכוונת] אל מטרתה האמתית. אך אם יזכה בה, ויחוש כי יגנה היא, אולי יזכה לדמות בנפשו, שמילא את שליחותו גם לרצונו של שולחו, ויש בכך בכדי לחזקו בדרך האמת. בקושי התרגלתי לראות את זר הפרחים כהבעת תודה אילמת, כלומר מלווה את הרגש בלבד — במה דברים אמורים? שאין זה אלא טפל, משהו בלבד, שאינו כרוך במעמסה כספית (חומרית!) גדולה, שאם לא כן, נעשית מעמסת החומר רומסת שוב את ביטויה של הרוח.

בעבר לא רחוק עוד היו יודעים תלמידינו (ובישיבות יודעים זאת גם היום) לתת תודה בדבר־תורה. היום התרגלו לתת "דברי" תודה כדי לכפר על דיבורי פיגול.

ויהי רצון, שבעזרתם של מחנכי אמת (ומעתה גם אֶתָּן בכלל) נזכה לחדש ימינו כקדם!

בברכה, י. בן־נון

הערה: המכתב מכוון אל בלהה על יסוד השמועה, שבביתה עומדות להיפגש תלמידות המחזור.

* * *

ערכים

מפרי מחשבתו של ד"ר יחיאל בן-נון ז"ל
"ערכים" – מתוך החוט המשולש, גיליון 3, חיפה תשכ"ז

רוצים אנו לחנך את הנוער לערכים ונתקלים בתופעה המצערת, שהנוער אינו נוטה לתת אמון בערכים המוצגים לפניו. הוא מלגלג על "הציונות" ו"החלוציות", ואינו מקבל כמובנת מאליה את אחדות האומה על כל בניה, בארץ ובתפוצות. הזיקה אל המולדת שעם קום המדינה נראתה לנו כהישג עליון מתרופפת והולכת עם גבור המשיכה המוזרה לירידה מהארץ. יותר ויותר אנו נאלצים להסביר את הערכים ולקרובם אל הלב, וחשים אנו בחוסר האונים. אי אפשר להוכיח את אמיתותם, כל שכן שאי אפשר להחדירם כאשר אין הלב מאמין בהם – בין שבני הנעורים אינם נזקקים לערכים כלל, ובין שהם מחפשים אותם בשדות אחרים, מוצאים ואינם מוצאים. אפשר, שגם ישאלונו, או נשאל את עצמנו, אם בכלל זכאים אנו לכפות עליהם ערכים המקובלים עלינו. ואם כך יתקבל בציבור, תישמט קרקע החינוך מתחת לרגלינו כליל.

לא קשה להיווכח בדמיון הרב בין משבר זה ובין משבר האמונה הדתית מלפני דור אחד ושניים, כשנהרסה השפה המשותפת בין האבות לבנים. באמת הרי היא אותה התופעה עצמה: אמונתם של המחנכים נעדרת מלב חניכיהם – אלא שאז היתה זו האמונה הדתית התמימה של היהדות המסורתית בבוא העולם, ועתה זאת האמונה ה"מפוכחת" באידיאל הלאומי. היהדות המסורתית התמימה לא דיברה על ערכים כלל. נושאי האידיאלים הלאומיים והאנושיים, מנהיגיה החדשים של האומה, הם שהחלו לדלות מתוך היהדות המסורתית את עיקרי מגמותיה והשקפותיה, ולגבשם ב"ערכים"; אף היו שדיברו על "שינוי הערכים" לפי רוח הזמן. והנה אף ערכים אלה, שנתקדשו בלב אומתנו בדורות האחרונים, בין גביכוש יסודות ישנים ובין בחידוש ובשינוי, נגזזים והולכים, ועינינו רואות ולבנו דואב.

לא מקרה הוא, שלא דיברה היהדות המקורית על ערכים מעולם, כי השאיפה לגיבוש ערכים מצד עצמה, נוגדת את תורת היהדות בשתי נקודות עיקריות:

א. בעצם מהותו ותוכנו של מושג הערכים מקופלת הנחה, שרגש האדם הוא קנה המדה לקבוע, מה ייחשב כערך; אם לא ירגיש האדם בערך, מתוך אמונה בו ומתוך אהבה אליו, לא תועיל כל הסברה רציונלית. אבל רגש האדם מיוחד הוא לפרט (אף אי אפשר לדבר על רגש כלל-אנושי, כפי שנוטים לדבר על הכרה כלל-אנושית) – כלומר, סובייקטיבי הוא וחולף עם חיי הפרט. אין אפשרות להפיק ממנו תוקף מחייב לכלל, אף בדור אחד, ולא כל שכן בדורות שונים; על אחת כמה וכמה, שלא נוכל לראותו כמקור לציווי מוחלט. התופעות הנזכרות לעיל המשקפות את חליפתם וחילופיהם של הערכים, הן אפוא מגבלה מהותית של הללו, ומגבלה זו היא מחויבת המציאות. ואילו תורת היהדות כופרת בפירוש וכיודעים בציווי האדם, שאינם נובעים ממקור עליון, או מעוגנים בו.

ב. ה"ערכים" נתפסים בהכרח כריבוי יסודות, שאין כל זיקה מחייבת ביניהם, או מכל מקום אין רואים כזאת; אף ייתכן, שיהיו ערכים סותרים זה את זה, ולפחות, מנוגדים זה לזה (כגון חיי הפרט מזה, וקיום הכלל התובע סכנה לפרטים, מזה). פלורליזם זה של ימינו אינו שונה כלל-כך, מבחינה עקרונית, מן הפוליטיאיזם של עובד האלילים הקדמון. גם אם יכחישו בני דורנו,

שהפלורליזם הוא בעל צביון דתי – הצביון הדתי הוא עובדה: ה'ערכים' תובעים מן האדם אמונה ואהבה, קרבנות והשתעבדות. כך היו גם האלים, ושינוי השם לא בהכרח מביא עמו שינוי במהות. אם האדם המודרני רואה את עצמו עולה על הקדמון בכך, שהערכים שלו מהווים מערכת רציונלית, ומערכת זו משאירה לשכלו של האדם את כוח השיפוט האוטונומי ביחס אליהם, ואת כוח הסברתם לעצמו ולזולתו, הריהו מתיש בכך את כוחם של הערכים, כאמור לעיל. הוא גם משלה עצמו בסברתו, שהקדמון לא חש עצמו חפשי לגבי אליליו, אם בעל השכלה היה, כמעט באותה המידה. אבל תורת היהדות קוראת למלחמה על עבודת האלילים מאז ומעולם, ובכל מאודה, כלומר, מלחמה נגד השתעבדות האדם לרשויות רבות, שתוצאותיה ההכרחיות הן סתירות פנימיות, והעדר יציבות ברוחו של האדם, ולטיביוזם (=יחסיות) בתחום המוסר (הפוסט את האדם מכל חובה ממשית), והתנשאות צינית של האדם על "אלהיו", או התמסרות חד צדדית לאחד מהם.

תורת היהדות מורה אמנות א-ל יחיד ואהבת האחד (אך לא אחד מרבים, לפי בחירתו של האדם!), ועם זה התמסרות שלמה לכוח המוחלט והשתעבדות מלאה לרצונו הנצחי. אין בעולמנו דבר כלשהו בעל ערך, אלא אם הוא נובע מרצונו של מלך העולם בתיקון העולם. זאת אומרת: מצוותיו הן המקדשות מטרות מסוימות ועשויות להפוך אותן בעיני האדם ל"ערכים", מוחלטים ונצחיים, והמקיים את מצוותיו יאהבם וידבק בהם באשר יאהב את הבורא וידבק בו.

אכן רבים הם ה"ערכים" ושונים הם, אף אינם שווים בחשיבותם ובהיקף תביעתם, אך מאוחדים הם במקורם (או בעיגונם) ברצון עליון, שאין ערוך לו, ובמגמתם לתיקון העולם כרצונו. "ערכים" מקבלים הם את ערכם מתוך זיקתם זה לזה, במערכת מקיפה אחת של מצוות ה', גם לפי חשיבותם להשגת המטרה העליונה, וגם לפי צורכם לשעה ולדור; והואיל והמטרה הסופית נצחית היא (ומטרות זמניות, כי תושגנה בחלקן, תישארנה עם זאת מכוונות לקראת המטרה הסופית), עשויים הערכים אמנם לפשוט וללבוש צורה או שם בעיני האדם או בלשונו, אך לעולם אינם בטלים. כמובן, העדר האמונה הדתית עלול לבטלם בתודעתם של בני אדם ושל בני דור, אבל טיפוח האמונה בבורא העולם, וקיום מצוותיו ביושר ובלבב שלם, לפי תורת היהדות, עשוי להבטיח את פתיחות הלב לחיים בעלי ערך וערכים, מכוחו של האחד, שאין ערוך לו, ואף למסירות נפש לרוח הנצחית, ולוויתור על חיי שעה למען חיי עולם.

זו נראית לי גם כוונתם העמוקה של דברי הנביא, ישעיהו בן-אמוץ (ב' יז-יח): "והאלילים כליל יחלוף" – "ונשגב ה' לבדו".

על הרגשת הקדושה

הקדושה היא הרגשת הזיקה הנפשית של האדם אל האין-סוף. מקורה של הרגשה זו בתחושת האדם שהוא מוגבל בחייו ובניסיון חייו בהיותו בן תמותה, שהוא מוגבל בהשגתו על אף ידיעת כל הישגיו, ושהוא מוגבל בכוח שיפוטו על ידי השגתו וניסיונו בחיים, שהם הנותנים לו את אמות המידה לשיפוט. תחושה זו של גבולות היכולת והדעת משמעה תודעת היחסיות בהשגת האדם ובאמות המידה לשיפוטו, כנגד שאיפתו המודעת או הנעלמה להעלות את השגתו אל מעבר למושגים היחסיים, ולתת לשיפוטו על הטוב בחיי האדם בסיס מוחלט לבל יתערערו הערכים

שבנפשו. מי שאין בנפשו שאיפה כזאת – בין שדי לו בעצם קיומו הערטילאי, הבלתי מחייב ובין שהוא רואה את השגתו ושיפוטו היחסיים כמוחלטים, באשר הוא רואה את הבסיס המדעי או הניסיוני לכל השקפתו כרחב וכמספיק כדי למנוע כל ספק בוודאותם – לא יוכל לזכות בהרגשת הקדושה, ולפי הרגשתו גם לא תחסר לו. בהפלגה מסוימת הננו רגילים להעריך זאת כדרגה "בהמית" באשר היא נובעת מתחושה עמוקה ולא תמיד מודעת, שיתרון האדם מן הבהמה אֵין, ממש.

הנכונות להרגשת הקדושה ניזונה מן הביטחון שאותו אין-סוף טמיר ונעלם הקרוי א-להים, הא-ל הקדוש [אשר מתגלה לנו בשם ה' הוא שם הווייה הנעלם, ועם זאת הווה בכל הוא] נותן לאדם את היסוד לחיים, את אמת המידה לשיפוט נכון ובלתי מעורער בתורתו שאיננה פרי חיי האנוש כי אם גילוי ההווייה הנצחית. אמנם אין זה פותר את האדם במאומה ממחשבה עצמית, מלימוד ומעיון, ממאמץ רוחני ושכלי, וממסקנות מדוייקות, אבל יסוד מוצק זה משחרר אותו מנקיפות המצפון בדבר נכונותה של נקודת המוצא, ונותן בליבו את הרגשת הוודאות בכל עשייתו. לעומת זה הפקפוק הקבוע על נקודת המוצא, שאין לאדם שום דרך להכריעו או לבררו בדרך שכלית-אנושית, עמוקה ורחבה ככל שתהיה, סותם את נפש האדם, ושולל ממנה את טעם חייה. מכאן המשיכה הברורה בנפש האדם אל מקור הקדושה ואל גילוייה – ממש כמשיכתו האינסטינקטיבית של הגוף אל מקור הצלתו – מכאן הידיעה הברורה של האדם, שבלי מקור הקדושה אין חיי חיים. הרגשת הוודאות המעוגנת בנצח המוחלט היא היא השראת הקדושה בנפש האדם, אשר משפיעה בנפש חזון ברור, ידיעת הייעוד, החלטות ומעשים אמיצים, גבורה עילאית וחכמה נעלה.

הרגשת הקדושה יכולה להתעורר באדם על-ידי חווייה, מראה או קול, שיר או ניגון (כך ניתן להבין את התנבאותם של בני הנביאים בנגן הנבל או הכינור, שמואל-א' י' ה; מלכים-ב ג' טו; תהלים נ"ז ט; ועוד), מאורע או ספר (ספר תורה), מקום (למשל, הכותל המערבי) או בית (בית המקדש), ובתנאי מפורש אחד, שהזיקה אל הנצחי לא תישאר בתודעה אחוזה ומותנית ביסוד חולף. [כותל, בית, מאורע או חווייה אם יינתקו מן האין-סוף, יינתקו גם מן הקדושה הנובעת ממנו. הניתוק מהקדושה האין-סופית עלול להפוך את היסוד המנותק] לאליל מקודש, בין שהאמן יגלם אותו בפסל כל שהוא, ובין שלא. הרגשת הקדושה בנפש האדם מועברת כמובן אל כל אשר נתפס כגילוי שכינתו, במישרין או בעקיפין, וכמידת קרבתו אל מקור האין-סוף כן מידת עצמתה של הרגשת הקדושה. ובלבד שלא יתפס הדבר, כמקודש כשהוא לעצמו (= אליל), שהרי התוכן היחיד המהותי הוא אך זה של הקדושה עצמה – נצח, אמת, טהרה, וכל הכרוך בהם. הזדהות עם תוכן זה, הכרת פניו ולימוד צדדיו, הרצון לחיות חיים ממשיים על-פיו, בקשת המפגש עמו בכל צורה שהיא, ואומץ הרוח שלא לברוח מפניו, שלא לנסות ולהתחמק מידיו – הם הדרכים לטיפוחה של הרגשת הקדושה בלב האדם, והם ההופכים אותה לכוח מרכזי ובונה בנפשו.